

Lucijana Šešelj

Utjecaji dirahijskih keramičkih radionica na području srednje Dalmacije

Lucijana Šešelj
HR, 23 000 Zadar
Sveučilište u Zadru
Odjel za povijest
Obala kralja Petra Krešimira IV. 2
lucijana.seselj@zd.t-com.hr

UDK: 904: 738 (497.5 Dalmacija) "652"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 19. 4. 2005.
Prihvaćeno: 28. 4. 2005.

U radu se obrađuju reljefne posude nađene u Resniku, koje nose žigove s imenima lončara Aristena i Sopatrosa. Ta imena ukazuju na prisutnost proizvoda dirahijskih radionica na području srednje Dalmacije.

Drugi tip posuda, bikonični kantharos, također se oblikom može vezati uz radionice Dirahija, bilo kao izravni uvoz bilo kao utjecaj. Tip je poznat s nekoliko arheoloških lokaliteta u Dalmaciji: s rta Ploče, iz Resnika, Spile Nakovane. Njihova mnogobrojnost i način izrade u Resniku ukazuju i na moguću lokalnu produkciju na tom mjestu.

Ključne riječi: reljefna keramika, Dirahij, Aristen, Sopatros, bikonični kantharosi

Posljednjih su godina arheološka istraživanja helenističkih lokaliteta omogućila detaljniji uvid u keramičku produkciju.* Istraživanja na Palagruži, na rtu Ploči i u Spili Nakovani iznijela su na svjetlo dana širok repertoar keramike, vremenski pokrivajući cijelo ovo razdoblje. No ti iznimni lokaliteti upravo zbog svoje dugotrajnosti i funkcije svetišta ne omogućuju rješenje pojedinih problema vezanih uz arheologiju helenističkog razdoblja na istočnoj obali Jadrana.

Problemi porijekla i proizvodnje helenističke keramike koja se javlja na ovom prostoru još uvijek nisu riješeni. Keramički oblici i tipologija posuda nisu obrađeni u zadovoljavajućoj mjeri. Problem preciznije kronologije u nedostatku stratigrafskih istraživanja i dalje postoji. Tek sustavno istraživanje u naseljima kao što su Resnik, Issa i Faros nudi rješenja nekih problema koji se javljaju.¹

Analiza helenističke keramike s rta Ploče, iz Resnika i iz Spile Nakovane omogućuje uočavanje nekih obrazaca i značajki koje do sada, u nedostatku većih količina materijala, ali i zbog nedostatnog zanimanja znanstvenika, nije bilo moguće pokazati. Pritom valja posebno istaknuti obilježja materijala koji se javlja na području srednje i južne Dalmacije, čija se pripadnost više ne može jednostavno definirati kao import iz Italije ili Grčke, nego treba uzeti u obzir i postojanje lokalnih keramičkih radionica, koje ne moraju nužno biti vezane uz produkciju u grčkim kolonijama na Visu i Hvaru.

Rt Ploča ili Diomedov rt istražen je u nekoliko kampanja u razdoblju od 1996. do 1998. godine.² Najveći dio materijala čini keramika, s oko 130.000 ulomaka, te nešto novca, gema, prstenja i fibula. Lokalitet je funkcionirao kao svetište od kraja 4. st. pr. Kr. do početka 1. st. posl. Kr.³

Spila Nakovana istraživana je u kampanjama 1999. i 2000. godine. Najveći dio materijala čini fina helenistička keramika datirana od 4. do 1. st. pr. Kr., te nešto manji broj amfora. Za lokalitet se pretpostavlja da bi mogao biti svetište.⁴

U Resniku su tijekom 1988. obavljena prva podmorska zaštitna istraživanja. Uz manji prekid tijekom Domovinskog rata istraživanja su nastavljena i u moru i na kopnu. Osim brojnih ulomaka keramike pronađene su i kamene strukture koje se pripisuju helenističkom pristaništu. Istraživanja na kopnenom

dijelu potvrdila su daljnje prostiranje arhitekture, te se tu vrlo vjerojatno radi o ostacima lučkih objekata, primjerice, skladišnih prostora i sl.⁵ Otkrića kalupa i matrica za izradu atraktivnih reljefnih posuda svjedoče o produkciji na području Resnika.⁶ Velike količine stolnoga i kuhinjskog posuđa te amfora govore o dinamici ovog prostora, što se uklapa u poznatu sliku ekonomskog buma na cijelom Sredozemlju tijekom kasnog helenizma.⁷

Značajka tog vremena je helenizacija na širem području, posebno na obalnom dijelu Sredozemlja, i upravo keramika ukazuje na svojevrsnu "globalizaciju" i akulturaciju u tom razdoblju. Korištenje nekoć specifično grčkih oblika posuda i kultura pijenja vina postaju općeprihvaćena pojava. Posljedica takve potražnje zasigurno je bilo i množenje lončarskih radionica koje su trebale zadovoljiti potrebe novoga tržišta.

Otkriće dviju posuda s imenima lončara u Resniku potaklo me na ispitivanje njihova podrijetla. Proučavanje dostupne građe upućivalo je na to da analogije treba tražiti dublje na jugu, na području današnje Albanije, u Dirahiju. Vezivanje ovih posuda za keramičke radionice u Dirahiju otvorilo je mogućnost postojanja još nekih oblika keramike koji bi se mogli pripisati uvozu ili utjecaju tih radionica. Tip bikoničnog kantharosa, koji se tako često javlja na našim lokalitetima, a u literaturi je u potpunosti zanemaren, oblik je koji se javlja na cijelom području južnog dijela istočnog Jadrana. Njegova prisutnost, posebno u nekropolama Dirahija, zasigurno je dobar pokazatelj gdje treba tražiti podrijetlo te posude za piće.

Tijekom istraživanja nekropola u Dirahiju sedamdesetih godina⁸ na brežuljku Dantes nađen je depozit s mnogobrojnim ulomcima keramike, metalnim predmetima i nešto novčića. Većinu keramičkih predmeta činila je stolna i kuhinjska keramika, te amfore i tegule.⁹ Među njima nalazio se i vrlo velik broj helenističkih reljefnih posuda. Uz to je nađen i veći broj kalupa u kojima su posude rađene, a koje nose pečate s imenima lončara, odnosno vlasnika radionice. Imena koja se javljaju su: Aristen, Sopotros i Sosionos.¹⁰

Aristen je često ime u grčkom svijetu, osobito na području Peloponeza, zapadne Grčke, Velike Grčke i Sicilije.¹¹ Na području Albanije potvrđeno je na novcu Dirahija i Apolonije,¹² na epigrafičkim spomenicima¹³ i na keramici.¹⁴ U Dirahiju je to ime potvrđeno 19 puta.

* Ovom prilikom željela bih zahvaliti svima koji su mi pomogli u izradi ovog rada: Z. Brusiću s Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru na ustupljenim fotografijama i crtežima posuda iz Resnika, kao i kolegama iz Muzeja grada Kaštela Ivanu Šuti i Ivanki Kamenjarin, koji su mi ljubazno omogućili pregled arheološke građe iz istraživanja u Resniku i ustupili fotografije za objavu. Zahvaljujem i gospodinu i gospođi Svilan, koji su mi dopustili pregledavanje i snimanje arheološkog materijala u svom domu, te B. Kiriginu iz Arheološkog muzeja u Splitu koji mi je ustupio fotografije arheološkog materijala iz Spile Nakovane i Budve. Također zahvaljujem kolegama s Odjela klasične filologije Sveučilišta u Zadru Milenku Lončaru i Nadi Bulić na savjetima u vezi s grčkom onomastikom, te S. Biliću-Dujmušiću s Odjela za povijest koji mi je pomogao u izradi i obradi fotografija i karte.

¹ Babin (ed.) 2004, 5-20; Kirigin, Hayes, Leach 2002, 241-252.

² Bilić - Dujmušić 2002, 485-497; Bilić - Dujmušić 2004, 123-140.

³ Kirigin 2004, 141-150.

⁴ Forenbaher, Kaiser 2003, 13-32.

⁵ Babin (ed.) 2004, 5.

⁶ Bilich 1994, 146, T. 1. 1 i 2; Z, Brusić 1999, 14.

⁷ Archibald et alii (ed.) 2001, 367-377; Parker 1992, sl. 3, 4.

⁸ Hidri 1976, 245-258; Hidri 1983, 137-180; Hidri 1986a, 187-195; Hidri 1986b, 99-128.

⁹ Hidri 1976, 245.

¹⁰ Hidri, 1976, 245; Hidri 1988, 75-76.

¹¹ Prema bazi podataka LGPN (Lexicon of Greek Personal Names); www.lgpn.ox.ac.uk/database/lgpn.php.

¹² Ceka, 1972, 184, 189.

¹³ Toçi, 1986, 124-125.

¹⁴ Hidri 1976, 250; Hidri 1988, 76-80.

Slika 1.
Žigovi Aristenove radionice iz Dirahija (crteži preuzeti iz: Hidri 1988)

Sopatros je ime koje se javlja na cijelom grčkom prostoru i vrlo je često, premda ne i u samom Dirahiju.¹⁵ Zasad je potvrđeno jedino na keramici.¹⁶ Za razliku od njega, ime Sosionos je prilično rijetko, ali je u Dirahiju potvrđeno tri puta, na keramici i novcu.¹⁷ Također je poznato s područja Prizrena i Ohrida, gdje se javlja na keramici ovog tipa.¹⁸

Aristenova radionica

Pronalazak kalupa za izradu reljefnih posuda sa žigovima što nose imena ili inicijale lončara omogućio je definiranje keramičke radionice koja pripada Aristenu. Posude iz ove radionice pripadaju tzv. delskom tipu reljefne keramike. Te su posude šire i pliće, obod im je ravan ili konkavan, dno im je često prstenasto izvedeno, što im omogućuje da stoje samostalno. Njihove dimenzije variraju

u visini od 5 do 10 cm, a u promjeru od 8 do 14,5 cm. Glina je karakteristična smeđecrvena, katkad i siva, što ovisi o načinu pečenja. Vanjski dio posude može biti prevučen crnim premazom. Dekoracija je vrlo raznolika, ali prevladavaju geometrijski i vegetabilni motivi, dok se životinjski i ljudski likovi javljaju sporadično. Obično se različiti motivi kombiniraju po zonama.

Ime lončara može biti napisano u cijelosti: APICTHN; u skraćenu obliku: APICT, API, AP (i kao ligatura), AN, ili kao sigla A. Kao oznaka njegove radionice na dnu posude javlja se i rozeta, samostalno, sa slovom A, okružena "vršcima strjelica" i sl.¹⁹

Reljefna posuda sa žigom Aristenove radionice iz Resnika (sl. 2) nalazi se u privatnoj zbirci Ivce Svilana. Sačuvana je otprilike polovica posude, u visini od oko 6 cm. Glina je blijedocrvena, dok vanjski premaz varira od crvene do smeđe na pojedinim mjestima na obodu. Ispod oboda nalazi se ukras valovnice, na donjem dijelu posude u vertikalnim nizovima su stilizirane rozete, a između njih je tanka valovita linija. Dno završava prstenasto s otisnutim imenom APICTHN.

¹⁵ Prema bazi podataka LGPN.

¹⁶ Hidri 1976, 250.

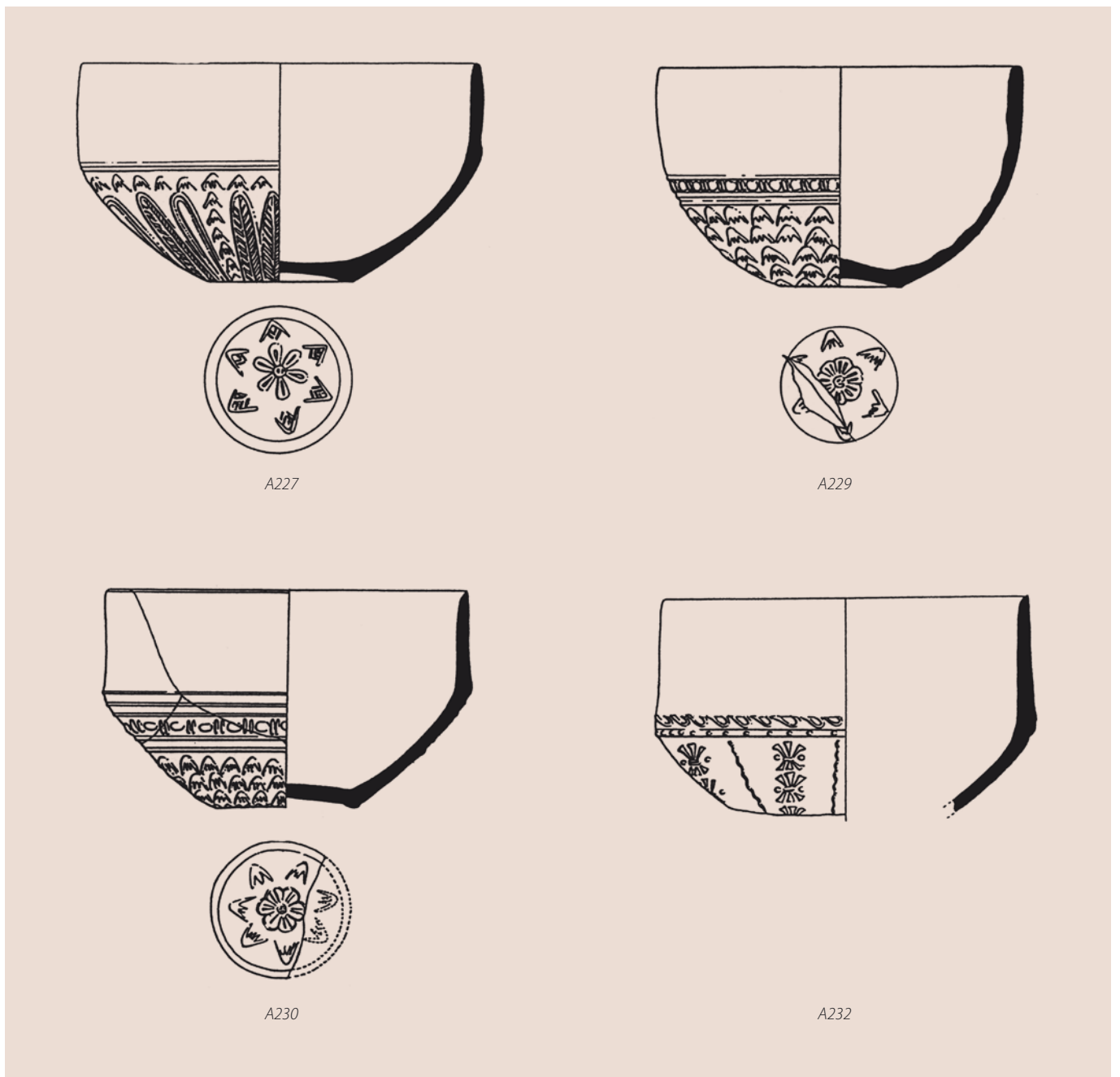
¹⁷ Toçi, 1986, 128.

¹⁸ Hidri 1976, 249-250.

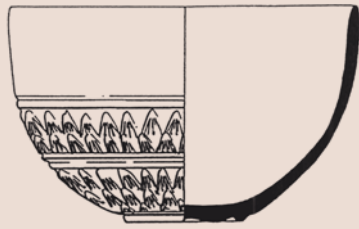
¹⁹ Hidri, 1988, 75-89.

Slika 2.
Aristenova posuda iz Resnika

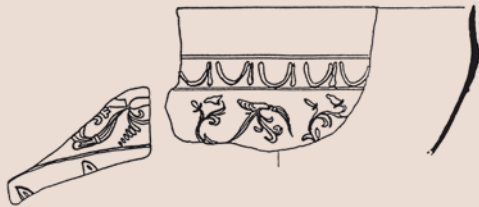
Slika 3.
Posude Aristenove radionice iz Resnika (crteži preuzeti iz: Brusić 1999)

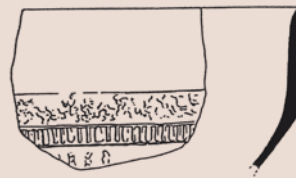
A228

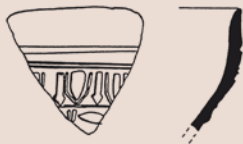
A239

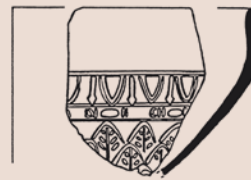
A234

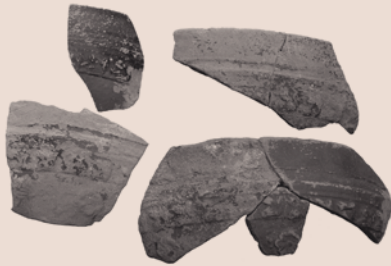
A231

A240

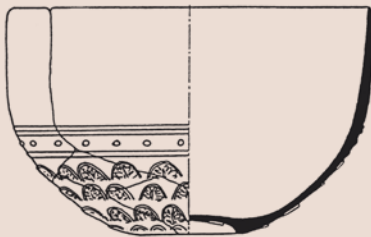
A238

Rt Ploča

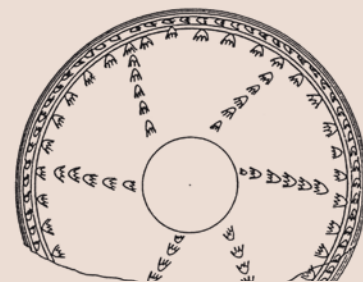
A237

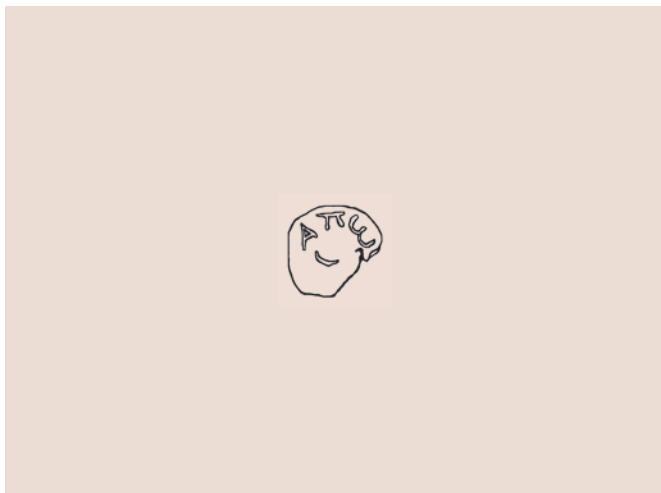

A235

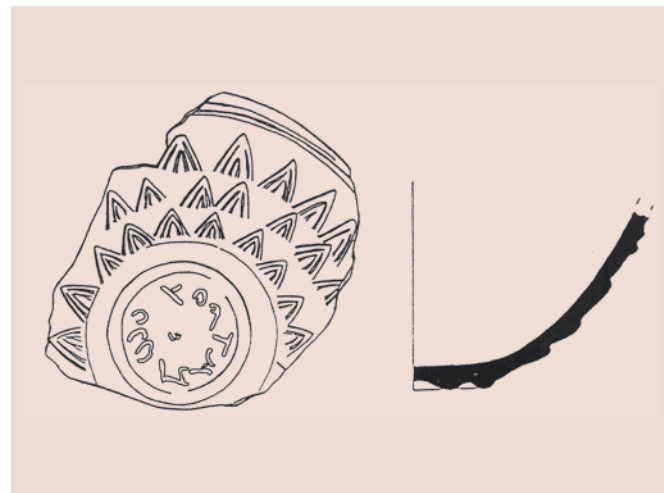

A236

Slika 5.
Dno posude sa žigom Sopotrosa iz Dirahija (crtež prema fotografiji u: Hidri 1976)

Slika 6.
Posude Sopotrovske radionice iz Resnika (crtež prema: Brusić 1999; korigirani crtež s natpisom)

Upravo me ova posuda potaknula da provjerim postoje li još neke posude koje bi se mogle pripisati ovoj radionici. Brusić je u svojoj knjizi *Hellenistic and Roman Relief Pottery in Liburnia* obradio nekoliko posuda (s oznakama od A227-A232 i A234-A240) koje se po svojim značajkama mogu svrstati u ovu kategoriju. Sve imaju ravan profil ili profil koji se blago povija prema unutrašnjosti posude, prstenastu stopu, glina im je crvenkasta ili smeđocrvena, a premaz je tamnije crven do smeđ. Stijenke su im tanje i kvalitetnije izrađene od stijenki sivih zdjela, koje se češće nalaze na ovom prostoru.

Neke od ovih posuda mogu se i izravno povezati s Aristenovom radionicom (sl. 3), po karakterističnom žigu na dnu posude. Kod tri posude javlja se rozeta okružena tzv. vrhovima strelica (Brusić 1999, A227, A229, A230), dok je kod posude A232 dekoracija istovjetna posudi koja nosi Aristenovo ime. Motivi na posudama iz Dirahija javljaju se i na posudama iz Resnika, ali u drugačijim kombinacijama.

Ostale posude sličnog oblika i boje ne mogu se izravno povezati s Aristenovom radionicom, premda se ta mogućnost ne smije odbaciti. U ovu skupinu spada nekoliko posuda nađenih u Resniku (A228, A231, A234, A238-A240)²⁰ i u brodolomu na jugoistočnoj strani otoka Čiova (A235, A236, A237),²¹ te ulomci posude nađeni na rtu Ploči.²² Sve posude imaju ukrase koji se javljaju i na posudama Aristenove radionice, ukras rozeta, vrhova strelica, stiliziranih palmeta, listova paprati, realističnih florealnih motiva, astragala.

Brusić ove posude svrstava u drugu podskupinu helenističkoga reljefnog posuđa iz istočnojadranskih radionica, pripisujući ih delskom importu.²³ Međutim, novija analiza pokazuje da se ipak

radi o uvozu iz Dirahija, gdje je dokazana proizvodnja delskog tipa posuda. Tu su okvirno datirane u kraj 3. i u 2. st. pr. Kr.²⁴

Ovoj skupini može se pripisati i ulomak oboda narančasto-smeđe boje, sa smeđe-crvenim premazom, otkriven tijekom istraživanja u Saloni, čiji profil odgovara profilu ovih posuda.²⁵

Jesu li sve ostale posude delskog tipa uvezene ili je ipak postojala njihova proizvodnja na području srednje Dalmacije, ostaje upitno dok se ne načine egzaktnije kemijske i fizičke analize keramike koje će to utvrditi.

Sopotrovska radionica

Osim oznaka Aristenove radionice tijekom istraživanja u Dirahiju pronađena je i siva reljefna posuda delskog tipa s utisnutim imenom lončara Sopotrosa, u negativu ΑΠΩC. Osim u Dirahiju ovo se ime često javlja u Apoloniji na amforama. One su označene slovima C(ω) i datiraju se u 2. i 1. st. pr. Kr.²⁶

Posuda iz Resnika izrađena je od svijetlosive gline s tamnosivim premazom. Sačuvana je samo donja polovica posude, koja je ukrašena s tri reda vršaka strelica. Na dnu se nalaze dva koncentrična kruga unutar kojih je otisnuto ime lončara u negativu. Ime je CwPATroU, što je genitiv imena Sopotros.²⁷

Pitanje je možemo li ovu posudu pripisati dirahijskoj proizvodnji. Nedostatak oboda onemogućuje točno određenje profila posude, pa samim time i tipa kojem pripada. No, kružno dno, s imenom lončara potvrđenim na reljefnim posudama u Dirahiju snažna je indicija za određivanje podrijetla.

²⁰ Brusić 1999, 15, 94-95, sl. 38-39.

²¹ Vrsalović 1979, 215-217, T. 20. 5 i 6; Brusić 1999, 15, 95, sl. 39, A235 i A236.

²² Neobjavljeno; osobni uvid.

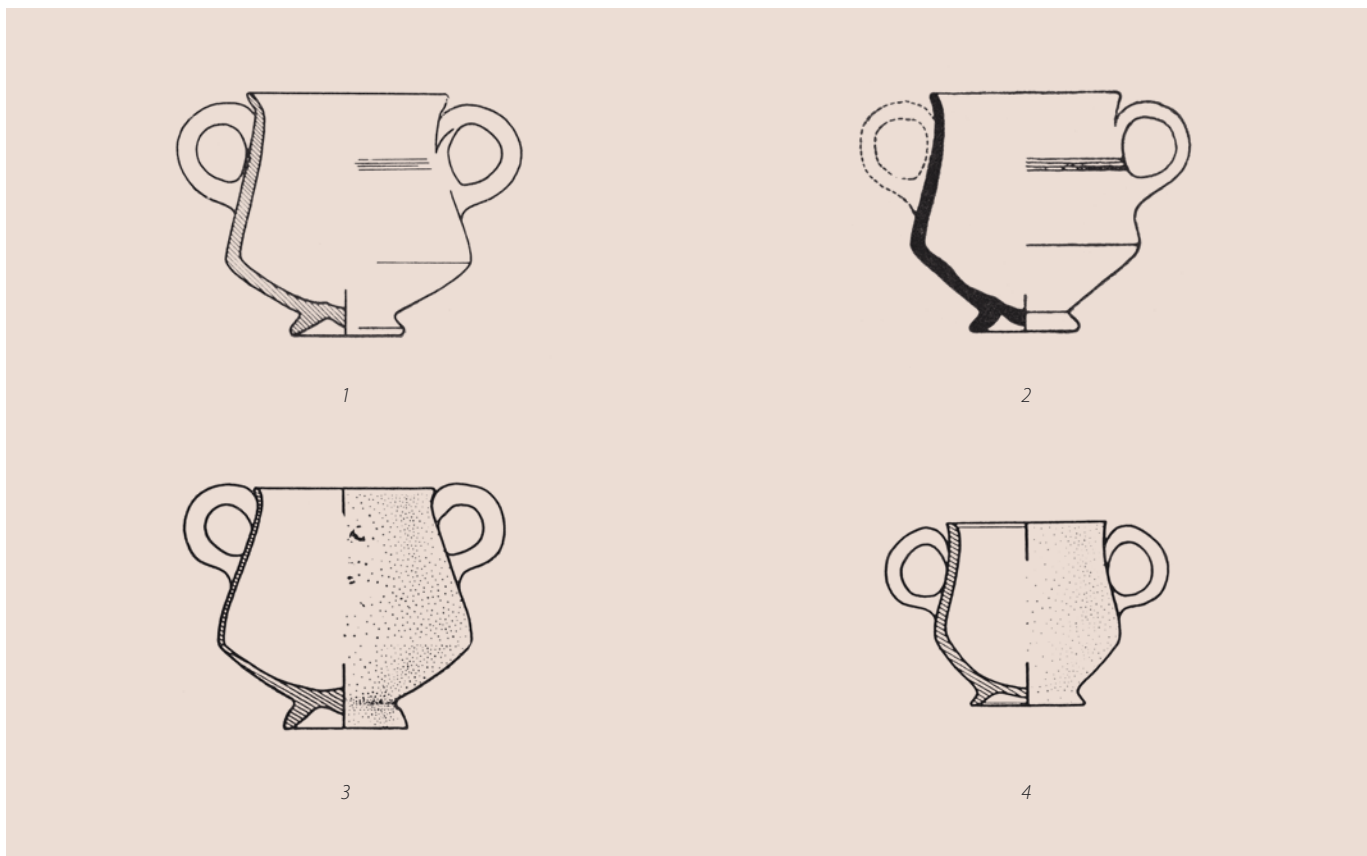
²³ Brusić 1999, 15.

²⁴ Hidri 1988, 76.

²⁵ Clairmont 1975, 185, 196, sl. B. 22.

²⁶ Hidri 1976, 250, T. III. 7.

²⁷ Greek-english lexicon 1968, s. v. SwpÉtreios.

Slika 7.
Bikonični kantharosi iz Dirahija i Lushnje (preuzeto iz: Hidri 1976 i Hidri 1986, te Andrea 1988)

Karta 1.
Distribucija bikoničnih kantharosa

Slika 8.
Bikonični kantharos iz Crvejnci, Makedonija (preuzeto iz: Bitrakova-Grozdanova 1987)

Bikonični kantharosi

U širokom repertoaru helenističkih posuda bikonični kantharos čini se zauzima značajno mjesto po omiljenosti na području srednje Dalmacije. Na svim helenističkim lokalitetima gdje je iskopana veća količina keramičkog materijala ovaj se oblik javlja u dosta velikom broju, ravnopravno s ostalim posudama za piće, poput skyphosa i reljefnih zdjela.

Sam naziv (engl. *articulated kantharos*²⁸) posude vezan je uz njezin karakterističan oblik, ispupčeni dio, gdje se spajaju stijenke posude i vrlo karakteristične zaobljene vertikalne ručice. Ima šuplju prstenastu stopu s izbočinom u sredini, što je posljedica rotacije lončarskog kola.²⁹

²⁸ Edwards, 1975, 83.

Slika 9.

Bikonični kantharosi iz Resnika

Podrijetlo ovog oblika vjerojatno treba tražiti u Korintu, gdje se, prema procjenama, javlja već krajem 4. i početkom 3. st. pr. Kr.³⁰ Ali korintski tip bikoničnog kantharosa ima jedan specifičan dodatak u obliku jezička na gornjem dijelu ručice, što ga čini vrlo prepoznatljivim (eng. *a strap tumb-rest*). No, bez obzira na prototip, bikonični je kantharos na prostoru istočnog Jadrana postao kategorija za sebe. Tijekom istraživanja na nekropolama u Dirahiju (sl. 7. 1 i 2) i Apoloniji pronađen je veći broj cijelih posuda. Tijelo posude ima bikonični profil, obod svinut prema van, vertikalne ručice i prstenastu stopu. Visina im je oko 10 cm. Izrađivani su u smeđoj i sivoj boji gline, pri čemu siva boja prevladava. Analizom keramike utvrđeno je da su se proizvodili u dirahijskim radionicama.³¹ U nekropolama Dirahija nađeni su materijalom datiranim u 2. st. pr. Kr., dok se u Apoloniji datiraju nešto ranije, u 3. st. pr. Kr.

Iskapanja u zaleđu grčkih kolonija pokazala su postojanje istoga keramičkog materijala u naseljima i grobovima ilirskog stanovništva. Nekoliko bikoničnih kantharosa nađeno je i u mjestu Gërmenj, kraj Lushnje (sl. 7. 3. i 4).³² Premda zasad nije potvrđen u drugim ilirskim naseljima, analiza ostalih keramičkih oblika posuda potvrđuje postojanje dirahijskog izvoza, te je vrlo vjerojatna pretpostavka da je i bikonični kantharos iz Gërmenja dirahijski uvoz.³³

Jedan primjerak nađen je na ohridskom području, u današnjoj Makedoniji, u mjestu Crvejnca; datiran je u 3.- 2. st. pr. Kr. i pripisan lokalnoj proizvodnji.³⁴ Kao analogija se navode kantharosi u Olbiji. No, oni ne predstavljaju izravnu analogiju, za razliku od kantharosa iz Dirahija, koji su i geografski mnogo bliži ovom području.

Na području srednje i južne Dalmacije tijekom posljednjeg desetljeća sve se veća pozornost poklanja istraživanju helenističkih lokaliteta. U istraživanjima na rtu Ploči,³⁵ u Resniku³⁶ i Spili Nakovani³⁷ pronađena je velika količina keramičkog

²⁹ Sličan oblik, koji se katkad koristi kao analogija, javlja se na području Italije i obrađen je u Morel 1981, serija 3450, pod nazivom *gobelets à deux anses verticales*. No, ovi oblici su blago bikonični ili čak zaobljeni; ručice nikad nisu potpuno zaobljene, nego se u donjem dijelu lagano izdužuju i katkad završavaju ukrasnim jezičcem. Prstenasta stopa je šuplja, ponekad s izbočinom u sredini, a ponekad zaravnjena. Premda kantharosi iz Italije pokazuju određenu sličnost s bikoničnim kantharosima na istočnoj obali Jadrana, mislim da ih ipak ne treba smatrati izravnom analogijom.

³⁰ Edwards 1975, 83-84.

³¹ Hidri 1976, 248, T. I. 9 i 10; Hidri 1986a, 191, T. II. 19.

³² Andrea 1988, 172, 180-181, T. II, grob 8, 2, 5.

³³ Andrea, 1988, 169-197.

³⁴ Bitrakova - Grozdanova, 1987, 41, T. II. 4.

³⁵ Bilić - Dujmušić 2002, 485-497; Bilić - Dujmušić 2004, 123-140; Kirigin 2004, 141-150.

³⁶ Babin (ed.) 2004, 5-21.

³⁷ Forenbaher, Kaiser 2003, 63-93.

Slika 10.
Bikonični kantharosi s rta Ploče

materijala, u kojem se u velikom broju nalaze bikonični kantharosi. Premda ta keramika još uvijek nije potanko obrađena, ipak je moguće dati preliminarnu analizu.

Zajednička opća obilježja koja te posude povezuju s onima u Dirahiju su bikoničan profil, vertikalne ručice i prstenasta stopa. Visina posuda je otprilike 10-11 cm. Dojmu zdepasta izgleda pridonosi omjer visine i širine. Promjer bikoničnog trbuha iznosi gotovo koliko i visina same posude, dok promjer oboda iznosi oko polovicu visine (1:2). Glina od kojih su posude rađene sivih je i smeđih nijansi, dok premaz varira od sive i crne te svijetlosmeđe i tamnosmeđe, do crvenkaste; posude često nisu jednako pečene, pa boje na istoj posudi variraju u nijansama. Katkad su boje unutrašnje i vanjske strane posude različite ili je premaz prisutan samo s vanjske strane.

Slika 11.
Bikonični kantharos iz Spile Nakovane

Slika 12.

Bikonični kantharos iz Budve, Crna Gora

U Resniku je pronađen veći broj cijelih posuda. Kako postoje indicije o keramičkoj proizvodnji na ovome mjestu (nalaz kalupa za izradu reljefnih zdjela), moguće je da su se ovdje proizvodili i bikonični kantharosi. Općenito, finija keramika iz Resnika pokazuje slične značajke u fakturi, boji i oblicima. Posebno je omiljeno sivo posuđe, kao i na većem dijelu istočnog Jadrana. Sve to upućuje na lokalnu produkciju u Resniku. Potanja analiza keramike vjerojatno će dati konačnu potvrdu te indicije.

Posude nađene na rtu Ploči (sl. 10) bile su dar božanskom Diomedu, o čemu rječito svjedoče natpisi na njima. Najveći dio te keramike čine posude za piće, među kojima se u velikom broju nalaze bikonični kantharosi. Oni su ovdje nađeni u dosta lošem stanju, izloženi snažnoj posolici, pa je premaz na njima često vidljiv samo u tragovima. Spajanjem je bilo moguće dobiti nekoliko cjelovitijih posuda, premda ulomci vertikalnih ručica, bikoničnih trbuha i prstenastih dna govore o njihovoj brojnosti. Glina od koje su rađeni dolazi u smeđim i sivim nijansama, ili njihovoj kombinaciji, što je posljedica načina pečenja. Vidljivi su tragovi premaza u sivim, smeđim i crnim nijansama, premda se na nekim ulomcima naziru i tragovi crvenkaste boje. Na ovome mjestu nađena je i jedna gotovo cijela posuda (nedostaje joj dno), koju je moguće uvrstiti u ovaj tip. Prema načinu izrade spada u grublje ili tzv. kuhinjsko posuđe; načinjena je od slabo pročišćene crvenosmeđe gline s dodacima. Ima nešto blažu bikoničnu profilaciju trbuha i ručice su nešto izduženije, ali nesumnjivo je imala jednaku funkciju kao i ostali finije izrađeni kantharosi.

Problem podrijetla ovih posuda kao i ostatka keramike u svetištu ostaje dok se ne načine konačne analize. Moguće je pretpostaviti njihovu proizvodnju u radionicama srednje Dalmacije, u Resniku ili u grčkoj Issi. Preliminarne analize grafita, posvetnih zapisa urezanih na površinu posude, gdje se mahom nalaze grčka imena dedikanata, ipak upućuju na grčke interese vezane uz istočnojadransku rutu. Hipoteza da se tu radi o nastojanjima Isejaca prema sjeveru vrlo je vjerojatna.³⁸ No, sve to ipak ne govori o samom podrijetlu keramike. Ona nije

morala nužno biti isejske produkcije; posude je vjerojatno bilo moguće kupiti u svakom lučkom i trgovačkom mjestu, kojih u srednjoj Dalmaciji čini se nije manjkalo. Pregled publiciranoga helenističkog materijala iz istraživanja u Saloni ukazuje na prisutnost bikoničnog kantharosa, karakteristične sive boje.³⁹ Stoga će tek potanje analize ove keramike na svim lokalitetima, posebno na onima za koje se drži da bi mogli biti proizvodna središta, dati konačan odgovor.

Da se ovaj oblik javlja na cijelom području južnog dijela istočnog Jadrana svjedoče i novija otkrića u Spili Nakovani (sl. 11). Veliki broj bikoničnih kantharosa, gotovo cijelih i odlično sačuvanih, još je jedan dokaz o omiljenosti ovog tipa u cijeloj regiji.

Pregled starih fotografija iz Budve koje se nalaze u arhivu Arheološkog muzeja u Splitu, ukazuje na veliko bogatstvo helenističkog materijala u nekropoli Budve. Na nekoliko fotografija može se uočiti oblik bikoničnog kantharosa (sl. 12, označen strelicom) i na taj se način daje popuniti karta distribucije od srednje Dalmacije do srednje Albanije (Karta 1).

No, premda je prošlo gotovo stotinu godina od iskopavanja ovog arheološkog materijala, on još uvijek čeka svoju obradu. Tako su južna Dalmacija, Crna Gora i sjeverna Albanija, područja vrlo značajna za povijest kasnog helenizma, još uvijek bijela mrlja na arheološkoj karti.

Dosadašnje analize i interpretacije materijala koji se veže uz produkciju Dirahija i Apolonije bile su vezane isključivo uz numizmatičke nalaze.⁴⁰ Karta rasprostiranja tog novca u obalnom dijelu poklapa se s prostiranjem keramike pripisane importu ili utjecaju dirahijskih radionica na području Crne Gore te južne i srednje Dalmacije, zaključno s rtom Ploča. Što se tiče datiranja ove keramike koja se općenito stavlja u razdoblje od kraja 3. st. pr. Kr. do 1. st. pr. Kr., zanimljivo je primijetiti da se ono poklapa s datiranjem i cirkulacijom novca u ovom razdoblju. To svakako treba povezati s rimskim prelaskom Jadrana i novom političkom situacijom stvorenom za rimsko-ilirskih ratova, koja je omogućila ekonomski procvat regije.

³⁸ Čače, Šešelj, u tisku.

³⁹ Clairmont 1975, 186-187, 198, sl. C. 51 i 52.

⁴⁰ Popović 1987, 96, sl. 29.

Literatura

- Andrea 1988
Z. Andrea, *Varre të periudhës antike dhe mesjetare në Gërmenj (rrethi i Lushnjes)*, Iliria 1, Tirana 1988, 169-197.
- Archibald et alii 2001
Z. H. Archibald, J. Davies, V. Gabrielsen, G. J. Oliver (ed.), *Hellenistic economies*, London - New York 2001.
- Babin (ed.) 2004
A. Babin (ed.), *Resnik, hidroarheološka istraživanja*, (katalog izložbe), Kaštela 2004.
- Bilich 1994
I. Bilich, *Helenistička reljefna keramika u zbirkama Ivce Svilana i Nevena Lete*, Kaštelanski zbornik 4, Kaštela 1994, 145-157.
- Bilić-Dujmušić 2002
S. Bilić-Dujmušić, *The Archaeological Excavations on Cape Ploča (Promunturium Diomedis)*, Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana, Split 2002, 485-497.
- Bilić-Dujmušić 2004
S. Bilić-Dujmušić, *Excavations at Cape Ploča near Šibenik, Croatia*, *Hesperia* 18, Roma 2004, 123-140.
- Bitrakova Grozdanova 1987
V. Bitrakova Grozdanova, *Spomenici od helenističkog period vo SR Makedonija*, Skopje 1987.
- Brusić 1999
Z. Brusić, *Hellenistic and Roman Relief Pottery in Liburnia*, British Archaeological Reports, International Series 817, Oxford 1999.
- Ceka 1972
H. Ceka, *Questiones de numismatique Illyrienne*, Tirana 1972.
- Clairmont 1975
C.W. Clairmont, *Excavations at Salona, Yugoslavia (1969-1972)*, New Jersey 1975.
- Čače, Šešelj, u tisku
S. Čače, L. Šešelj, *Finds from the Sanctuary of Diomedes on Cape Ploča: New Contributions to the Discussion of the Hellenistic Period on the East Adriatic*, *Illyrica antiqua*, In memoriam Dujce Rendić-Miočević, Međunarodni znanstveni skup o problemima antičke arheologije, Zagreb, 6.-8. studenoga 2003., u tisku
- Edwards 1975
G.R. Edwards, *Corinthian Hellenistic Pottery*, Corinth VII/3, Princeton, New Jersey 1975.
- Forenbaher, Kaiser 2003
S. Forenbaher, T. Kaiser, *Spila Nakovana - Ilirsko svetište na Pelješcu*, Zagreb 2003.
- Greek-english lexicon 1968
Greek-english lexicon, Oxford 1968.
- Hidri 1976
H. Hidri, *Gjurmë të një punishteje qeramike në Dyrrah*, Iliria 6, Tirana 1976, 245-258.
- Hidri 1983
H. Hidri, *Gërmime në nekropolin e Dyrrahut - kodrat e dautës (Viti 1977)*, Iliria 1, Tirana 1983, 137-180.
- Hidri 1986a
H. Hidri, *Prodhimi i qeramikës vendëse të Dyrrahut në shek. VI-II p.e. sonë*, Iliria 1, Tirana 1986, 187-195.
- Hidri 1986b
H. Hidri, *Nekropoli antik i Dyrrahut (Rezultatet e gërmimeve të viteve 1973 dhe 1980)*, Iliria 2, Tirana 1986, 99-128.
- Hidri 1988
H. Hidri, *Kupa me dekor në reliev të Dyrrahut*, Iliria, 1, Tirana 1988, 75-87.
- Kirigin 2004
B. Kirigin, *The Begining of Promunturium Diomedis*, *Hesperia* 18, Roma 2004, 141-150.
- Kirigin, Hayes, Leach 2002
B. Kirigin, J. Hayes, P. Leach, *Local Pottery Production at Pharos, Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana*, Split 2002, 241-252.
- Morel 1981
J-P. Morel, *Ceramique campanienne: les formes*, Rome 1981.
- Parker 1992
A.J. Parker, *Ancient Schipwrecks of the Mediterranean and the Roman Provinces*, Oxford, 1992.
- Popović 1987
P. Popović, *Novac Skordiska, Novac i novčani promet na Centralnom Balkanu od IV do I veka pre n. e.*, Beograd-Novi Sad 1987.
- Toçi 1986
V. Toçi, *Të dhëna të reja për onomastikën në Dyrrah*, Iliria 1, Tirana 1986, 123-135.
- Vrsalović 1979
D. Vrsalović, *Arheološka istraživanja u podmorju istočnog Jadrana*, Zagreb 1979, neobjavljeni doktorski rad.

Summary

The influence of the Dyrrachium pottery workshops in the central Dalmatia

Key words: relief pottery, Dyrrachium, Aristen, Sopatros, articulated kantharos

The article discusses the influence of the pottery workshops from Dyrrachium in the central Dalmatia during Hellenistic period. The direct import is presented here, but also some forms of pottery that imitate Dyrrachion products.

During archaeological research at Resnik a few bowls that belong to Aristen's and Sopatros' workshops were found there. These are archaeologically confirmed in Dyrrachium, and the moulds for their production have been found. One relief bowl has the mark with the name of the potter Aristen, but there are few more bowls, which could belong to this workshop. They wear very distinguishable decoration, characteristic of the master's workshop. These bowls belong to the "Delian" type of relief pottery. The colour of the clay is pale red and the slip varies from the reddish-brown, dark brown to red. Another bowl that has the potters' name Sopatros on it has grey clay and a dark grey slip.

Beside these relief bowls there is one less attractive, but interesting form: articulated kantharos. It appears in the area of the south part of the east Adriatic. There was a local workshop in Dyrrachium that produced this type of pottery and distributed it in the neighbouring Illyrian territory. There is a great number of these kantharoi on the Cape Ploča, Resnik and Spila Nakovana. It seems that they were very popular during the late Hellenism. This type can be seen on old photographs from Budva.

Until recently the connections between the central Dalmatia and Albania were archaeologically interpreted only through numismatic finds. But when the pottery analyses are once thoroughly done, they will show more complex relationships than they are considered to have been at the time.

Translated by: Lucijana Šešelj